

УДК 338.432:631.147(477)

Оксана ШУМЕЙКО

ОРГАНІЧНЕ АГРОВИРОБНИЦТВО УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ВИКЛИКИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Розкрито основні тенденції розвитку органічного агровиробництва в Україні, яке розглядається як альтернативна модель ведення сільського господарства у контексті поліпшення якості природної родючості ґрунтів, розширення виробництва органічної продукції для повноцінного і безпечного здорового харчування людей та збереження довкілля.

Досліджено динаміку зростання обсягів сертифікованих земельних угідь в органічному агровиробництві та їх частки в загальній земельній площі сільсько-господарських угідь України. Встановлено, що за 2002–2013 рр. площа органічних земель зросла майже в дев'ять разів.

Порівняльний аналіз темпів змін кількості вітчизняних сертифікованих органічних підприємств за досліджуваний період показав, що їхня чисельність зросла майже в сім разів, а показник середнього розміру органічного господарства стрімко знизився більш як в три рази.

Сучасна модель сертифікованого органічного сільського господарства формується в двох основних напрямках. Перший – підприємницький, представлений великими і середніми господарськими структурами, створеними на базі земельних і майнових паїв колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств, які орієнтовані на одержання максимального прибутку і забезпечення органічною продукцією внутрішнього агропродовольчого ринку. Підприємства першого напрямку концентрують діяльність на розширенні обсягів експорту органічної продукції в країни, які здійснюють сертифікацію виробництва (ЄС, Швейцарія, Японія та ін.). Другий напрям розвивають здебільшого фермерські господарства, які належать до групи малого агробізнесу.

Встановлено, що вітчизняний парадокс у намірах органічних господарств нарощувати виробництво органічної продукції полягає насамперед в обмеженому інституційному розвитку органів державної влади як на національному, так і на регіональному рівнях, відсутності координації між ними, чітких та прозорих правил і процедур щодо функціонування органічного сектору в Україні.

В сучасних умовах функціонування зони вільної торгівлі України з країнами ЄС суттєвою перешкодою є те, що українське законодавство не гармонізоване у сфері органічної продукції з правовим полем ЄС щодо органічного агровиробництва.

Запропоновано модель інституцій та механізмів розвитку і регулювання вітчизняного агровиробництва. Впровадження національної системи контролю й сертифікації органічного агровиробництва сприятиме утвердженню ефективної моделі інституціонального забезпечення органічного сектору, який зорієнтований на інноваційний шлях розвитку аграрного сектору України.

© Оксана Шумейко, 2016.

Ключові слова: *органічне агровиробництво, органічна продукція, стандартизація, земельні угіддя, конверсія, сертифікаційні установи, центр акредитації, інститути, інституції.*

JEL: Q 130

Постановка проблеми. Глобальні зміни у розвитку світової економіки тісно пов'язані з переходом на інноваційні методи ведення сільськогосподарського виробництва. На противагу традиційному інтенсивному веденню сільського господарства, людство в останні десятиріччя переконливою альтернативною моделлю розглядає органічне землеробство у контексті поліпшення якості природної родючості ґрунтів, розвитку виробництва органічної продукції для повноцінного і безпечного здорового харчування людей та збереження довкілля, тобто впровадження більш досконалої моделі господарювання на землі, яка краще відповідає життєвим інтересам суспільства.

Динамічний розвиток органічного сільського господарства в світі здебільшого зумовлений підвищенням попиту на органічну продукцію на світовому агропродовольчому ринку, де місткість органічного сегмента щорічно зростає у п'ять разів швидше, ніж глобальний ринок загалом. За прогнозами експертів у 2020 р. обсяг світової торгівлі органічним агропродовольством може досягти 200–250 млрд. дол. США.

Аграрний сектор України володіє широким спектром можливостей щодо розвитку органічного напрямку господарювання, проте розраховувати на успіх можна лише за умови законодавчого і нормативного-правового забезпечення, впровадження екологічного менеджменту, належної державної підтримки та суспільного визнання в країні органічного агровиробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова і прикладна проблематика екологізації сільського господарства постійно перебувала у полі зору багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. У вирішенні наукових проблем екологічно-спрямованого ведення землеробства, підвищення ефективності альтернативних методів господарювання, формування інституцій для забезпечення органічного агровиробництва вагомий внесок зробили такі українські вчені: В. Артиш [1], В. Гармашов [2], Т. Зінчук [3], М. Кобець [4], Є. Милованов [5], О. Попова [6], О. Рудницька [7], Р. Тринько [8], О. Фомічова [2], О. Шубравська [9].

Віддаючи належне здобуткам цих дослідників, зауважимо, що в більшості їх наукових розробок розглянуто головні аспекти цієї багатогранної проблеми, проте не повною мірою розкриті питання щодо формування інституцій та механізму розвитку і регулювання органічного агровиробництва в Україні.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити динаміку зростання обсягів сертифікованих земельних угідь в органічному агровиробництві та їх частки в загальній земельній площі сільськогосподарських угідь України, здійснити порівняльну оцінку темпів змін кількості сертифікованих органічних аграрних підприємств і середнього розміру їх земельних угідь, запропонувати перспективну модель інституцій та механізмів розвитку і регулювання вітчизняного органічного агровиробництва в контексті сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняне сертифіковане сільськогосподарське виробництво, відповідно до загальноприйнятих принципів органічного сільського господарства, розпочалося в 90-х рр. ХХ ст. з орієнтацією на збут продукції на зовнішніх агропродовольчих ринках.

Найважливішим незмінним ресурсом для ведення органічного агровиробництва є екологічно чисті сільськогосподарські угіддя, їх кількість і якість.

В Україні розвиток органічного виробництва є перспективним, адже за якісним складом земельних угідь вона посідає одне з провідних місць у світі. На її території зосереджено близько 8% екологічно чистих світових запасів чорноземів та інших родючих ґрунтів.

При оцінюванні й економічному аналізі інтенсивності використання земель, придатних для ведення органічного землеробства в окремих країнах, науковці найчастіше використовують показник частки земель під органічним агровиробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь. За даними міжнародних експертних організацій в аграрному секторі України у 2013 р. площа земель, сертифікованих Міжнародною федерацією органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), під органічним землеробством займала 303,6 тис. га, що становило 0,83% у загальній земельній площі сільськогосподарських угідь країни (рис. 1). Тоді як в окремих європейських країнах цей показник відповідно становив: Італія – 9,05%, Німеччина – 5,11%, Іспанія – 3,93% [10].

Варто зауважити, що за досліджуваний період (2002–2013 рр.) в сільському господарстві України площа органічних земель зросла на 87,7%, що значно перевищує темпи світових змін у нарощуванні земель під органічним землеробством – 21,1% [10].

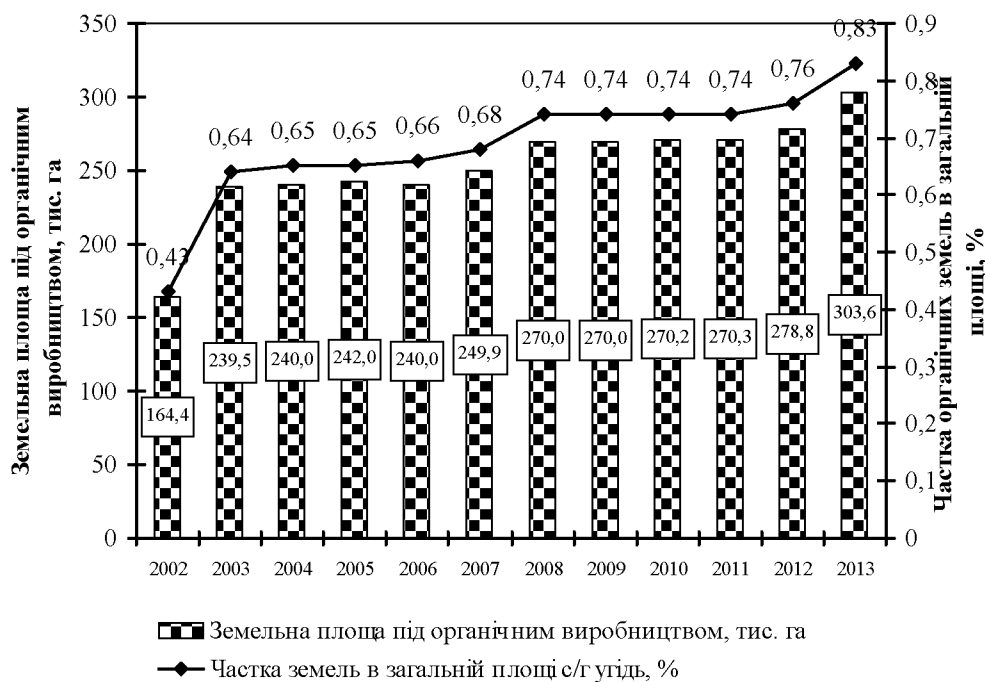

Рис. 1. Динаміка зростання обсягів сертифікованих земельних угідь в органічному агровиробництві та їх частки в загальній земельній площі сільськогосподарських угідь України, 2002–2013 рр.

Джерело. Побудовано за даними [10].

Дослідження показують, що сучасна модель сертифікованого органічного сільського господарства формується в двох основних напрямках. Перший – підприємницький, представлений великими і середніми господарськими структурами, створеними на базі земельних і майнових паїв колишніх членів колективних сільськогосподарських підприємств, які орієнтовані на одержання максимального прибутку і забезпечення органічною продукцією внутрішнього агропродовольчого ринку. Крім цього, підприємства першого напрямку зосереджують свою діяльність на розширенні обсягів експорту органічної продукції в країни, які здійснюють сертифікацію виробництва (ЄС, Швейцарія, Японія та ін.).

Другий напрям розвивають в основному фермерські господарства, які належать до групи малого агробізнесу, переважно на внутрішньому ринку.

До органічного сектору долучаються сільськогосподарські підприємства, землі яких розташовані в різних регіонах України і проходять конверсію, а також господарства із сертифікованими земельними угіддями. Конверсія – це перехід від традиційного до органічного методу господарювання за певний проміжок часу, в ході якого застосовуються норми і принципи органічного агровиробництва.

Основою сертифікації земель є базові стандарти Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), а процедура сертифікації здійснюється відповідно до стандартів органічного агровиробництва і маркування органічної сільгосппродукції та продуктів харчування щодо ринку експорту. Вітчизняні сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом органічної продукції та її експортом на зовнішні ринки, інспектуються іноземними сертифікаційними органами, які працюють в Україні.

Характерно, що період конверсії, який передуює органічному виробництву, доволі дорого обходиться сільськогосподарським товаровиробникам. Зокрема, протягом перехідного періоду, який триває в середньому 3 роки, необхідно розробити нові ринкові стратегії та привести традиційні господарські процеси у відповідність до вимог органічного виробництва. В окремих випадках це пов'язано з повною заміною наявних у господарствах тварин і рослин на їх більш стійкі різновиди. Це посилює ризик втрати концепцією органічного агровиробництва своїх позицій у конкурентній боротьбі з альтернативними стратегіями сталого розвитку сільського господарства.

Слід зауважити, що фахівці сертифікаційної компанії "Skal International", які проводили тривалі дослідження в Україні, дійшли до висновку, що в наших умовах немає потреби витримувати встановлений строк переходу від традиційної агротехніки до екологічно чистого виробництва, тому що вимушене зниження інтенсивності сільськогосподарського виробництва, істотне зменшення застосування мінеральних добрив та агрохімікатів за роки незалежності держави практично забезпечило вимоги такого переходу.

Порівняльний аналіз темпів змін кількості сертифікованих органічних підприємств в Україні за 2002–2013 рр. показав, що їх чисельність зросла в 6,8 рази і досягла в 2013 р. 210 одиниць (табл. 1).

Встановлено, що показник середнього розміру вітчизняного органічного господарства стрімко знизився з 5304,8 га до 1445,7 га – на 72,8%. Цей трансформаційний процес передусім пов'язаний зі спеціалізацією виробництва продукції, яка виробляється, а також залученням до органічного виробництва менших за площею господарств, що поступово може надати органічному виробництву ознак соціального при здійсненні господарської діяльності через забезпечення доходів малих і середніх господарств. На жаль, розвиток малих і середніх підприємницьких структур в аграрному секторі не

є пріоритетним для країни через державну політику сприяння переважно великому бізнесу.

Таблиця 1

Порівняльна оцінка темпів змін кількості сертифікованих органічних аграрних підприємств і середнього розміру їх земельних угідь в Україні, 2002–2015 рр.

Показники	Роки											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Кількість сертифікованих органічних сільськогосподарських підприємств, од.	31	69	70	72	80	92	118	121	142	144	164	210
Темпи змін в % до 2002 р.	100,0	222,6	225,8	232,2	258,1	296,8	380,6	390,3	458,1	464,5	529,0	677,4
Середній розмір земельних угідь в органічному аграрному підприємстві, га	5304,8	3471,6	3428,6	3360,8	3000,0	2716,0	2288,0	2233,0	1903,0	1755,0	1700,0	1445,7
Темпи змін в % до 2002 р.	100,0	65,4	64,6	63,3	56,5	51,2	43,1	42,1	35,9	33,1	32,0	27,2

Примітка. Розраховано за даними [10; 11].

Ідея екологічної безпеки України щодо виробництва та споживання органічної продукції не знайшла достатнього відображення в національному законодавстві. Органічний сектор з об'єктивних умов розвитку потребує державної підтримки або навіть захисту від великого агробізнесу через механізм політики протекціонізму. Під останнім розуміється сукупність інституцій, інститутів, економічних та нормативно-правових заходів державного впливу на процеси у розвитку органічного сільського господарства. Вітчизняний парадокс у намірах органічних господарств нарощувати виробництво органічної продукції, полягає насамперед в обмеженому інституційному розвитку органів державної влади як на національному, так і на регіональному рівнях, відсутності координації між ними, чітких та прозорих правил і процедур щодо функціонування органічного сектору в Україні.

Нині розвиток органічного агровиробництва на державному рівні в нашій державі регулює Закон України № 425-VII від 03.09.2013 р. "Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини" [12]. Він є важливим кроком у розширенні органічного сектору, визначає правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, заходи контролю та нагляду за такою діяльністю. Цей законодавчий документ зорієнтований на забезпечення справедливої конкуренції, належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, покращення основних показників стану здоров'я населення, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання ґрунтів, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, а також гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні.

Однак він досі залишається не імplementованим. Близько двадцяти вкрай необхідних підзаконних актів все ще знаходяться на стадії розробки або в процесі затвердження. Це породжує основну проблему, пов'язану з відсутністю політичної волі, відповідних

ресурсів, системного підходу та підтримки держави у сфері органічного виробництва та організації збуту, формування державної політики в органічному сільському господарстві. Внаслідок цих упущень формується несприятливий інвестиційний клімат і у малого та середнього бізнесу практично відсутній доступ до фінансових ресурсів та адаптованих технологій, які б дали змогу розвиватися органічному агробізнесу.

Малі та середні сільськогосподарські підприємства, а тим більше органічні, яким властиві більш затратні технології виробництва, є більш уразливими з "... огляду на відсутність доступу до кредитних ресурсів і на традиційно менший запас фінансової стійкості порівняно з великими агропідприємствами" [9, с. 45].

Зарубіжний досвід засвідчує, що у більшості країн з ринковою економікою основою такої політики є підтримка прибутковості виробників органічної продукції і стабільності економічної ситуації в галузі органічного агровиробництва.

На внутрішньому ринку органічної продукції важливо відчувати реально сформовану нормативно-правову базу, а не постійно поновлювані обіцянки. Споживач, купуючи продукт з написом "органічний", хоче бути впевненим у тому, що його не обдурюють. Саме тому органічну продукцію маркують відповідними знаками, які підтверджують екологічний пріоритет продукції щодо вимог міжнародного стандарту ISO 14024.

В Україні екологічна сертифікація сільськогосподарської продукції здійснюється відповідно до критеріїв, встановлених міжнародними організаціями, такими як Глобальна мережа екологічного маркування (GEN) та Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM).

Головною метою інспекції та сертифікації є гарантування споживачеві того, що продукт дійсно вироблений згідно з нормами органічного сільського господарства. Особливості сертифікації в органічному секторі такі: сертифікація самого процесу виробництва, а не кінцевого продукту; сертифікація на всіх стадіях виробництва – "від поля до прилавка"; незалежність інспекційних органів; незалежний контроль за діяльністю інспекційних органів.

Процес сертифікації передбачає ряд етапів, а саме інспекцію: ґрунту, технології, продукції (енергетичні дані), зберігання, переробки, транспортування і продажу. Кожна партія виробленої продукції повинна мати сертифікат. Якщо правильно велася документація господарства і хімічні показники ґрунту знаходяться в межах норми, то процес отримання сертифікату, що підтверджує органічний статус господарства, може тривати менше 4-х років. Сертифікація провадиться щороку (у більшості випадків двічі на рік) і дійсна впродовж року, на наступний рік необхідна пересертифікація. Сертифікації підлягають всі ланки – господарство, склади-елеватори – для запобігання змішування з іншими видами продовольства. Обов'язковою є сертифікація організації, яка здійснює експортно-імпорتنі операції [4, с. 116].

Сертифікацію та інспекцію господарств, виробництва та продукції в Україні здійснюють 11 організацій. Найвагомішими з них є Control Union Ukraine (Нідерланди), Lason (Нідерланди), Bio Control (Угорщина) Bio Inspecta та IMO (Швейцарія).

Обмежений інституційний розвиток на національному та регіональному рівнях, а також повна відсутність функціонуючих інституцій для впровадження органічного законодавства (наприклад, ведення Всеукраїнських реєстрів органічних операторів, сертифікаційних органів відповідно до органічного законодавства як України, так і ЄС) вимагають формування відповідних структур для активізації розвитку органічного сільського господарства. Схематично перспективну модель розвитку і регулювання вітчизняного органічного агровиробництва можна зобразити так (рис. 2).

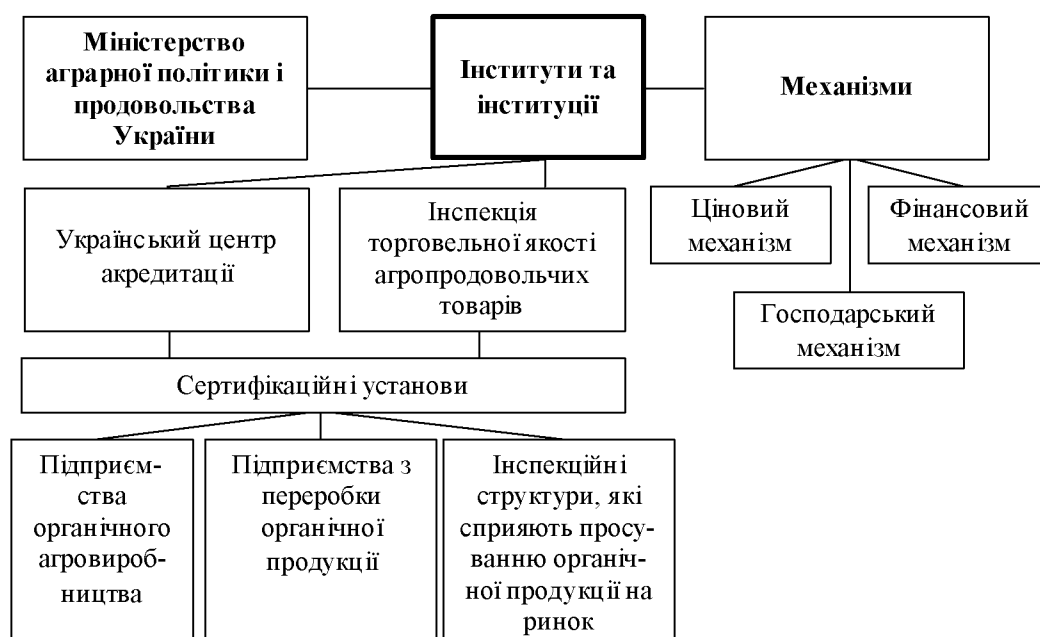

Рис. 2. Перспективна модель інституцій та механізмів розвитку і регулювання органічного агровиробництва в Україні

Примітка. Розроблено автором.

Для активізації роботи над питаннями органічного виробництва координатором, на нашу думку, має стати Міністерство аграрної політики та продовольства України. Його головними функціональними обов'язками мають бути формування консолідованої позиції органічного сектору, координація роботи всередині цього міністерства і між уповноваженими органами державної влади, які залучені до розробки підзаконних актів у сфері органічного виробництва і в подальшому повинні виконувати функції державного контролю та нагляду. Зокрема, Міністерство має надавати повноваження сертифікаційним органам, а інспекція торговельної якості агропродовольчих товарів здійснювати нагляд як за сертифікуючими, так і за господарствами які пройшли акредитацію в Українському центрі акредитації.

Функціональні обов'язки цієї інспекції мають полягати у здійсненні державного нагляду за уповноваженими органами та проведенням контролю органічних продуктів, наданні дозволів на ввезення таких продуктів з інших країн. Крім цього, інспекція торговельної якості прийматиме заяви виробників, які хочуть розпочати виробництво органічної продукції. Усі урядові сертифікаційні органи, які попередньо одержать акредитаційні сертифікати в Українському центрі акредитації, матимуть право здійснювати контроль органічних господарств і підприємств із переробки органічної продукції, а при необхідності позбавляти сертифікатів на право продовження господарської діяльності.

Впровадження національної системи контролю й сертифікації органічного агровиробництва сприятиме утвердженню ефективної моделі інституціонального забезпечення органічного сектору, який зорієнтований на інноваційний шлях розвитку вітчизняного аграрного сектору.

Нові можливості для розширення органічного агровиробництва та розвитку ринку органічної продукції відкриває Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. В розділі 17 “Сільське господарство та розвиток сільських територій” цього міждержавного документу визначено, що “... співпраця має сприяти заохоченню сучасного і сталого сільськогосподарського виробництва, але з урахуванням захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема через поширення методів органічного виробництва; підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору, ефективності ринків, умов для інвестування; заохочення політики якості сільськогосподарської продукції та ін.” [13].

Водночас слід зауважити, що в сучасних умовах формування зони вільної торгівлі України з країнами ЄС суттєвою перешкодою є те, що українське законодавство не гармонізоване у сфері органічної продукції з правовим полем ЄС щодо органічного виробництва.

Незважаючи на складну економічну ситуацію в державі, національний органічний аграрний сектор потребує адресної державної підтримки, зокрема політики стимулювання щодо залучення інвесторів (в тому числі зарубіжних) до сфери органічного агровиробництва шляхом надання певних пільг, спільного фінансування проектів, забезпечення інфраструктури органічного агропродовольчого ринку.

Висновки. Отже, з дослідження основних тенденцій розвитку органічного агровиробництва в Україні випливає, що, незважаючи на відсутність відповідної законодавчої-нормативної бази, площа органічних земель динамічно зростає, значно перевищуючи темпи світових змін у нарощуванні під органічним землеробством.

Вітчизняна модель сертифікованого органічного сільського господарства формується в двох основних напрямках. Перший – підприємницький, представлений великими і середніми господарствами, з орієнтацією на зовнішній і внутрішній агропродовольчі ринки. Другий формують фермерські господарства переважно для задоволення потреб внутрішнього ринку.

Органічний сектор з об'єктивних умов розвитку потребує адресної державної підтримки і захисту від великого агробізнесу через механізм політики протекціонізму. Вкрай необхідним є впровадження національної системи контролю й сертифікації органічного агровиробництва з метою утвердження ефективної моделі інституціонального забезпечення, встановлення чітких та прозорих правил і процедур щодо функціонування цього інноваційного напрямку в аграрному секторі України, що буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Література

1. Артиш В. І. Розвиток світового ринку органічної продукції / В. І. Артиш // *Економіка АПК*. – 2010. – № 3. – С. 113–116.
2. Гармашов В. В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В. В. Гармашов, О. В. Фомічова // *Вісник аграрної науки*. – 2010. – № 7. – С. 11–16.
3. Зінчук Т. О. *Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки* : моногр. / Т. О. Зінчук. – Житомир : ДВНЗ “Державний агроєкологічний університет”, 2008. – 384 с.
4. Кобець М. І. *Органічне землеробство в контексті сталого розвитку* / М. І. Кобець // *Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. Актуальні питання аграрної політики* : зб. робіт 2003–2004. – № 11. – С. 106–132.

5. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Кн. 2 / [редкол. Є. Милованова та ін.] – Львів : ЛА “Піраміда”, 2008. – 204 с.
6. Попова О. Л. Сталлий розвиток агросфери: політика і механізми / О. Л. Попова // НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 352 с.
7. Рудницька О. В. Ринок продукції органічного землеробства в Україні / О. В. Рудницька // Агроінком. – 2006. – № 1. – С. 31–34.
8. Тринько Р. І. Продовольча безпека: аналітична діагностика : моногр. / Р. І. Тринько. – Львів, 2010. – 168 с.
9. Шубравська О. В. Сільськогосподарське виробництво України: нові можливості та виклики розвитку / О. В. Шубравська // Економіка України. – 2015. – № 5 (642) – С. 40–51.
10. Офіційний сайт Федерації органічного руху України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.organic.com.ua
11. Доповідь Державної служби статистики України від 28.04.2014 р. № 06.2-07/109-14. “Сільське господарство України 2013” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 р. № 425 – VII // Голос України. – 2013. – № 188.
13. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>
14. Майбутнє України – за органічним виробництвом // Урядовий кур’єр. – 2008. – № 61. – С. 8.
15. Дудар О. Т. Екологічне сільське господарство Польщі: тенденції розвитку, система контролю та сертифікації / О. Т. Дудар // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 105–112.

References

1. Artysh V. I. The development of the world market of organic products / V. I. Artysh // Economy AIC. – 2010. – № 3. – P. 113–116.
2. Garmashov V. V. On the issue of organic agricultural production in Ukraine / V. V. Garmashov, A. V. Fomicheva // Visn. agar. Science – 2010. – № 7. – S. 11–16.
3. T. O. Zinchuk European integration: problems of adaptation of the agricultural sector: monograph / T. O. Zinchuk. – Exactly: SHEE “State Agroecological University”, 2008. – 384 p.
4. Kobes M. I. Organic farming in the context of sustainable development / M. I. Kobets // “Agrarian Policy for Human Development”. Current issues of Agrarian Policy: Collected Works 2003–2004. – № 11. – P. 106–132.
5. Reference standards EU regulation of organic production and labeling of organic products. Book 2 / [Redkol. E. Milovanov and others.] – Lviv: LA “Pyramid”, 2008. – 204 p.
6. Popov A. L. Agrosphere Sustainable development: policy and mechanisms / O. L. Popov // NAS of Ukraine, Institute of Economics and prohnouzuv. – K.: 2009. – 352 p.
7. Rudnytska A. V. The market of products of organic farming in Ukraine / O. Rudnytska // Ahroinkom. – 2006. – №1. – P. 31–34.

8. Trynko R.I. *Food security: analytical diagnostics. Monograph.* – Lviv, 2010. – 168 p.
9. Shubravska A. V. *Agricultural production Ukraine: new opportunities and challenges of development* / O. V. Shubravska // *Economics of Ukraine.* – Number 2015. 5 (642). – P. 40–51.
10. *Official Site Organic Federation of Ukraine [electronic resource].* – Access: www.organic.com.ua
11. *The report of the State Statistics Service of Ukraine of 04.28.2014 p. № 06.2-07 / 109-14. "Farming Ukraine 2013". [Electronic resource].* – Access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
12. *On the production and turnover of organic agricultural products and raw materials: the Law of Ukraine from 03.09.2013r. Number 425 - VII.* – *Voice of Ukraine.* – 2013. – № 188.
13. *The Association Agreement between Ukraine and the European Union [electronic resource].* – Access: <https://uk.wikipedia.org>
14. *The future of Ukraine – for organic production // Governmental Courier.* – 2008. – № 61. – P. 8.
15. *Dudar O. T Organic agriculture Poland: trends, control and certification / O. T Dudar // Economy AIC.* – № 9. – 2013. – S. 105–112.

Редакція отримала матеріал 22 березня 2016 р.